

SIMON MELINDA

Magyar kiadók és nyomdák beszélő jelvényei a 20. század első felében

A beszélő jelvények kortól és földrajzi területtől függetlenül mindig nagyon kedveltek voltak a kiadók és nyomdászok körében – ezért használt a bázeli Nicolaus Episcopus pásztorbotot a 16. században, az amszterdami Jodocus Pluymert a 17. században vagy a bolognai Lelio dalla Volpe rókát a 18. században. A 15–18. századi Magyarországon tevékenykedő szakmabeliek jelvényeiben is előfordulnak ilyen ábrázolások: Stephanus Heckel budai kiadó és könyvkereskedő 1512–1514 között egy nevének *S* kezdőbetűjével összefonódó kis baltát (németül Hacke),¹ Lorenz Brewer lőcsei nyomdász és kiadó 1635–1638 között a rostélyt tartó Szent Lőrincet,² 1641-ben pedig a lángok között fekvő szentet,³ Johann Joseph Engel pécsi nyomdász 1777-ben egy műhely közepén álló szárnyas angyalt használt.⁴

A 19. századi magyar kiadói jelvények között is több beszélő jelvényt találunk. Engel Lajos egy nyitott könyvön álló szárnyas női alakot, a Tudás géniuszát ábrázolja (Engel németül angyal), Lampel Róbert egyik kiadói jegyén méceszt, egy másikon pedig fáklyát tüntet fel (Lampe németül lámpa), Lauffer Vilmos összes jelvényváltozatán egy alul- vagy felülcsapott lapátkerekű vízimalmot láthatunk (Läufer németül futó, forgó). Nem használta ki viszont a nevében rejlő lehetőségeket a rendkívül sokféle kiadói jegyet alkalmazó Stampfel Károly (stampfen németül döngöl, dobog).

Ebben a kis írásban néhány 20. századi beszélő jelvénnel köszöntöm az ünnepeket – remélem, örömet fogja lelteni bennük.

Legkorábbi példám a Kertész József (1837–1895) által 1863-ban megalapított nyomda által használt két jelvényváltozat. A Győrben letelepedett bajor eredetű (eredetileg Gärtner) család sarja 1862-ben magyarosította meg hivatalosan a nevét, de már 1860-ban is Kertészként írt alá.⁵ Első vállalkozása hamar felfutott és rendkívül sikeres lapnyomdává vált. Ezt azonban 1878-ban eladta (az okokra többféle magyarázat létezik), de 1881-ben már új céget alapított. A hírlap-előállítás piacáról ez alatt a három év alatt a tőkeerős versenytársak már kiszorították, így ezúttal más területre: a kereskedelmi nyomtatványok előállítására szako-

¹ V. ECSEDY Judit–SIMON Melinda: *Kiadói és nyomdászjelvények Magyarországon 1488–1800 = Hungarian printers' and publishers' devices 1488–1800*. Budapest, 2009, Balassi–OSZK. 7., 8., 9. számú jelvények.

² V. ECSEDY–SIMON 71.

³ V. ECSEDY–SIMON 72.

⁴ V. ECSEDY–SIMON 109.

⁵ KERTÉSZ Árpád: *Kertész József. Kor és életrajz*. 2. kiadás. Budapest, 1929. 46–49.

sodott.⁶ A jelvények mindegyikén szereplő 1863-as alapítási év tehát a jogfolytonosság szempontjából inkább személyhez, mint vállalkozáshoz köthető.

Az alapító halála után fiai, Kertész Árpád és Loránd vették át a vállalkozást és vezették egészen a világválság miatti 1935-ös megszűnéséig. A 20. század első évtizedeiben a nyomda vezető személyisége Kertész Árpád (1871–1941 után), aki saját cége mellett 1917-től elvállalta a Légrády-nyomda vezetői tisztét is. Kiterjedt szakirodalmi munkássága mellett a szakmai szervezetekben is igen jelentős szerepet vállalt: a Magyarországi Grafikai és Rokoniparosok Főnökegyesületének alapító tagja és elnöke,⁷ a Magyar Nyomdászok Társaságának elnöke, 1926-ban pedig elnyerte a kormányfőtanácsosi címet is.⁸

Míg apja vezetése alatt a cég csupán szöveges impresszumot használt nyomtatványain, a századfordulóra elért komoly anyagi gyarapodás (1904–1905-ben már villát épített a Rózsadombon),⁹ a nagy társadalmi elismertség és természetesen a kordivat magyarázza azt, hogy a négy évtizede működő cégnek Kertész Árpád jelvényt terveztetett. A századfordulón rövid ideig még egy jellegtelen, szecessziós vonalú (három virágot, a *KJ* monogramot és az alapítási évet tartalmazó) ábrázolást használtak, ám ezt hamarosan egy sokkal igényesebb rajz követte. Ezen – az alapító monogramja és az alapítási év mellett – egy felgyűrt ingujjú, bajszos, csizmás férfi almát szed egy szecessziós vonalvezetésű fáról. Ezt a jelvényt ezután több évtizeden keresztül sötét és világos háttérrel, illetve négyzetes és ovális változatban is alkalmazták termékeiken.

1–2. ábra: Kertész József nyomdája (Budapest, 1906–1923)

⁶ KERTÉSZ 1929. 97.

⁷ BÍRÓ Miklós–KERTÉSZ Árpád–NOVÁK László szerk.: *Nyomdászati lexikon*. Budapest, 1936. 226.

⁸ Magyar Országos Levéltár. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek 1867–1944. (1926.01.29. – 32.)

⁹ ROSTÁS Péter: *A Budai László utcai Kertész-villa* = Budai Polgár 2008/19. 19.

A jobb alsó sarokban szereplő *HF* szignót ugyan nem közli a szakirodalom,¹⁰ de egy kis gyakorlattal teljes bizonyossággal azonosítható a művész is: Helbing Ferencről (1870–1958) van szó, aki szintén a nyomdák világából érkezett az alkalmazott grafika területére. Bécsi és müncheni tanulmányútja után ugyanis litográfusként dolgozott a Légrády testvéreknél, az Országgyűlési Értesítő Nyomdai Rt.-nél, illetve a Rigler József Ede cégnél.¹¹ A merkantil grafika szinte minden ágában jeleset alkotott: bélyegeket, plakátokat, könyvillusztrációkat, könyvborítókat, képeslapokat, de legfőképpen rendkívül sok bankjegyet tervezett. Többek között a Magyar Könyv- és Reklámművészek Társaságának is tagja volt; 1906-tól az Iparrajziskola, majd 1910-től az Iparművészeti Iskola tanáraként működött. Ő szervezte meg a grafikai oktatást az intézményben, amelyet 1927–1936 között igazgatóként is vezetett.¹² A nyomdászjegyeken kívül más megbízásokat is teljesített Kertész Árpád számára, hiszen ő készítette a nyomdavezető ex-librisét is.¹³

A vállalat ötvenéves jubileumára írt és kiadott díszmunkában büszkén mutatják be „azon védőjegyet, mely a szakkörökben is általános tetszést aratott, s amelynek legelső alkalmazásakor egyik szaklapunk azt mint a legideálisabb megoldású nyomdászjegyet méltatta.” Bár az a kissé önhitt kijelentés nem is igaz, hogy a cég „első volt a budapesti könyvnyomdák közt, amely nem elégedett meg azzal az általános nyomdászcímerrel, amelyet állítólag még III. Frigyes német császár adományozott a könyvnyomtatóknak.”¹⁴

Második példám ugyanazt mutatja: az alapító nem, csupán utódja tartja fontosnak a jelvénytervezést és -használatot.

Gettler Ignác (1859–1910) a mezőtúri izraelita hitközség tanítójaként kezdte pályáját, de a jobb megélhetés reményében inkább kitanulta Temesváron a nyomdászmesterséget. 1900-ban átvette a Braun Juda és Dolesch Géza által 1892-ben alapított helyi vállalkozást.¹⁵ Az akcidienciák és az olcsó ponyvakiadványok készítése mellett több helyi lapnak volt nyomdása és kiadója, néhányat maga is alapított.¹⁶ 1903-ban magyarosította nevét Törökre, de cégét nem így, hanem Corvina Könyv-, Zenemű- és Papírkereskedésként jegyeztette be. A céget 1908-tól Csendes Mihály (1888–1945 után), majd 1930-tól az államosításig Szendrey István (1904–1992) vezette, akik viszont már elődjük nevét használták cégnévként. Az itt bemutatott beszélő jelvénynek eddig csupán alkalomszerű használatát sikerült kimutatni.

¹⁰ DON Péter–LOVAS Dániel–POGÁNY Gábor: *Új magyar szignótár: Aukciós magyar festők és grafikusok válogatott aláírásai és kézjegyei*. Kecskemét, 2006, Pantón. (DecoArt könyvek 1.) 48.

¹¹ GARAMI Erika: *A legtöbb magyar papírpénz tervezője: Helbing Ferenc* = Numizmatikai közlöny 2001/2002. 163–166.

¹² FITZ Péter főszerk.: *Kortárs magyar művészeti lexikon*. Budapest, 1999–2001., Enciklopédia. II. köt. 107.; MARKÓ László főszerk.: *Új magyar életrajzi lexikon*. Budapest, 2001–2007, Magyar Könyvklub–Helikon. III. köt. 209.; ZÁDOR Anna–GENTHON István szerk.: *Művészeti lexikon*. Budapest, 1981–1984, Akadémiai. II. köt. 362.

¹³ OSZK Kisnyomtatványtár Exl. K/3.

¹⁴ KERTÉSZ 1929. 113–114.

¹⁵ SLÍZ Mariann: *Szenzációgvártás kisvárosi módra. (Mezőtúri ponyvakiadók a 20. század első felében.)* = MKSZ 2004/3. 300.

¹⁶ BODORIK Sándor: *Mezőtúri életrajzi lexikon*. Mezőtúr, 1999. (Mezőtúri helytörténeti füzetek 16.) 159.

3. ábra: Török nyomda (Mezőtúr, 1914)

Rózsavölgyi Gyula apja, Rosenthal Márk (1789–1848) csupán élete végén, 1846-ban magyarosította nevét hivatalosan Rózsavölgyire (németül Rose=Rózsa, Tal=völgy), bár többször is hatósági megrovásban részesült amiatt, hogy már 1824-től kezdődően önkényesen, váltakozva használta a két névalakot.¹⁹ Akárcsak a Kertész–Gärtner névváltás esetében, a kiadói jegy szempontjából ez természetesen nem változtat semmit, hiszen nem történt jelentésváltás.

Minket inkább az érdekelhet, hogy az 1949-es államosításig fennálló cég tulajdonosai közül kik tartották fontosnak a jelvényhasználatot. Rózsavölgyi Gyula halála után Grinzweil Norbert megvásárolta üzletrezését az özvegytől, majd az ő halálát követően testvére, Grinzweil Jozefa és Dunkl Norbert gyermekei örökölték a céget.²⁰ 1908-ban három vevő társult az előregedett tulajdonosok által eladásra kínált cég átvételére: Ángyán Béla (1885–1945 után) ügyvéd, miniszterelnökségi sajtófőnök, majd igazságügyi államtitkár, Bárczy Gusztáv (?–1943) fővárosi tisztviselő, Bárczy István polgármester öccse, valamint Alberti Victor (1883–1942). Ez utóbbi volt közülük az egyetlen szakmabeli: három évig tanonckodott, majd egy évig segédként dolgozott Verő Izsó könyvkereskedésében Miskolcon. 1901-ben a Bárd Ferenc és Testvére zeneműkiadó és -kereskedő céghez szerződött Budapestre, majd az államosításig a Rózsavölgyi vállalatnál tevékeny-

Szintén csak rövid ideig alkalmazták a Rózsavölgyi és Társa cégnek az alapítók nevére utaló kiadói jegyeit, és szintűgy jóval a két cégalapító, Rózsavölgyi Gyula (1821–1861) és Grinzweil Norbert (1822–1890) halála után került erre sor.

Az 1850-ben alapított vállalkozás a zeneművek mellett képeket, acélmetszeteket, illetve híres zenészek gipszből készült szoboröntvényeit is forgalmazta és kölcsön-kottatárat is működtetett.¹⁷ Tulajdonosai 1883-ban nyerték el a „cs. kir. udvari mű- és hangjegykereskedő” kivitűntető címet,¹⁸ és a folyamatos fejlődés, valamint a felvásárlások eredményeként a század végére Magyarország legnagyobb zeneműkiadóját tudhatták magukénak.

¹⁷ RÉTI Zoltán: *Rózsavölgyi Márk*. Budapest, 2001, Rózsavölgyi és Társa Athenaeum.

¹⁸ Isoz Kálmán: *A Rózsavölgyi és Társa cég története 1850-től 1908-ig*. In: BÓNIS Ferenc szerk.: *Magyar zenei történeti tanulmányok Mosonyi Mihály és Bartók Béla emlékére*. Budapest, 1973, Zeneműkiadó. 155–183.

¹⁹ Isoz Kálmán: *Rózsavölgyi Márk pesti letelepedése és névmagyarosítása* = *A Zene* 1931/6. 92–96.

²⁰ ÁBRÁNYI Kornél: *A magyar zene a XIX. században*. Budapest, 1900. 226.

kedett. 1919-ben 5–5%-os részesedéssel társtulajdonossá emelték a cég két hűséges alkalmazottját, Alberti Rezsőt (1890–1973) és Sugár Jenőt is.²¹

Bárczy Gusztáv javaslatára kezdtek bibliofil könyvek kiadásába 1920-tól, a sajtó alá rendezéssel és tipográfiai tervezéssel Sugár Jenő foglalkozott. A rövid életű próbálkozás eredménye volt a *Magyar Helikon* című sorozat néhány megjelent kötetecskeje – az itt bemutatott első jelvényt kizárólag ezekben használták.

A fametszet ugyan nem szignált, de készítőjét mégis ismerjük Kozma Lajos (1884–1948) építész, iparművész és grafikus személyében, aki a 20. század elején szintén az Iparrajziskola tanára volt.²² Mivel a Tanácsköztársaság idején a művészeti direktórium tagjaként igen aktív szerepet vállalt, az ezt követő időszakban nem juthatott építészeti megbízásokhoz, így tevékenységének súlypontja kényszerűségből a grafikai munkákra tevődött át. A Rózsavölgyi-jelvény egyik, ettől kissé eltérő változatát közli ugyan *Szignetkönyvében*,²³ annak azonban „élő” nyomtatásban megjelent használatát nem ismerem.

4–5. ábra: Rózsavölgyi és Társa (Budapest, 1920–1921, illetve 1936)

A völgyből kinövő rózsa kissé leegyszerűsített motívumával még egy rövid alkalommal találkozhatunk a cég életében, mégpedig az 1936-ban kiadott *Magyar Elzevirek* című bibliofil sorozat öt kötetében.

1934-től az általános üzemi költség jobb kihasználásának céljából újra könyvkiadásba kezdtek: főként zenei könyveket és történelmi regényeket dobtak piacra. A könyvkiadással ekkor Mautner Manó foglalkozott, aki az Athenaeumtól jött át a Rózsavölgyi és Társához.²⁴ Az eddigi rövid életű, alkalmoszerűen használt jel-

²¹ ALBERTI Rezső: *A Rózsavölgyi és Társa cég története 1908-tól 1949-ig*. In: BÓNIS Ferenc szerk.: *Magyar zenetörténeti tanulmányok Mosonyi Mihály és Bartók Béla emlékére*. Budapest, 1973, Zeneműkiadó. 187–197.

²² MARKÓ László főszerk.: *Új magyar életrajzi lexikon*. Budapest, 2001–2007, Magyar Könyvklub–Helikon. III. köt. 1166–1168.

²³ *Kozma Lajos szignetkönyve Kner Imre előszavával*. Gyoma, 1925, Kner Izidor. 3.

²⁴ ALBERTI 1973. 203.

6. ábra: Hajdú Dénes (Budapest, 1934)

7. ábra: Szemes (1941–1942)

de másik, szintén nevére utaló ábrázolást is alkalmazott könyvein és reklámjaiban.

Végül meg kell említeni Keresztes Ferencné tiszavirág-életű vállalkozását az 1940-es évekből, amely érdekes módon más ábrázolást használt reklámjaiban és mást a könyveiben. A sötét hátterű, háttérben két könyvet is ábrázoló jelvény többször is megjelent a *Corvina*

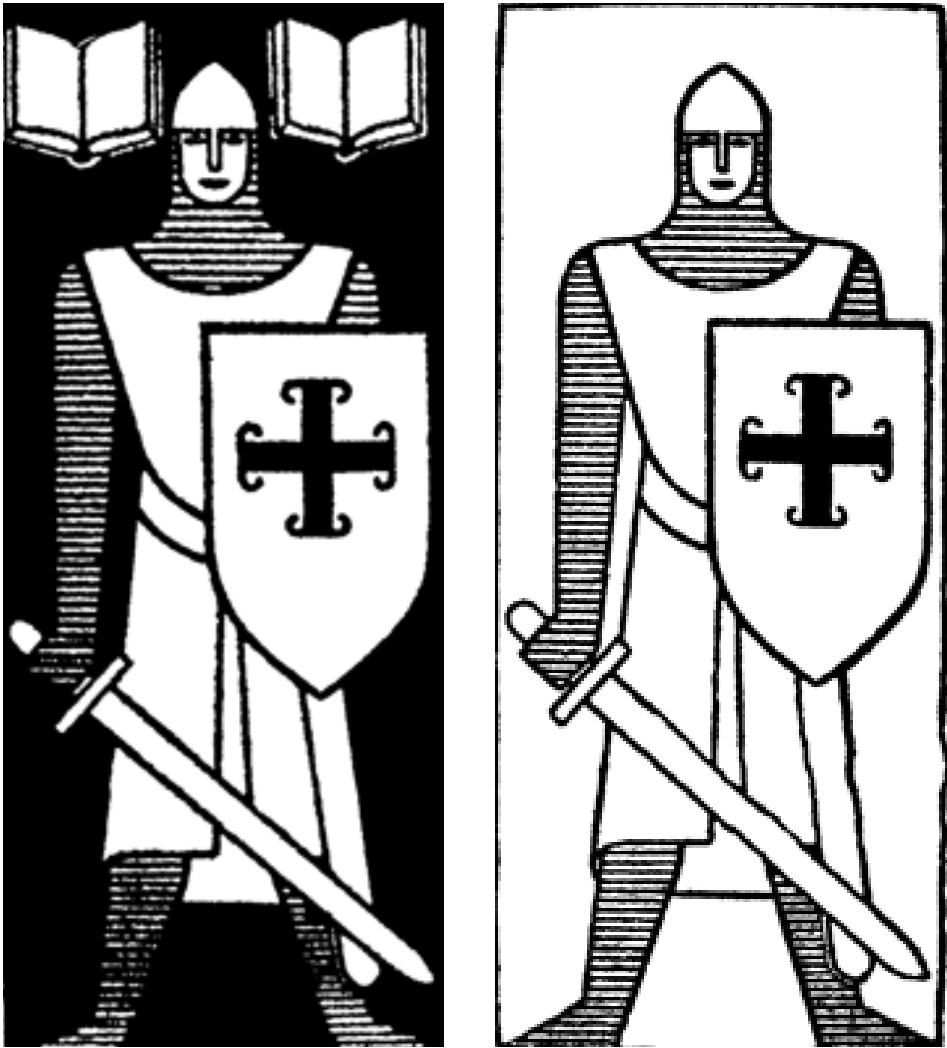
vényektől eltérően az 1930-as és 1940-es évtizedben kiadott könyvekben már rendkívül következetesen alkalmaztak egy új, ám teljesen jellegtelen *RvT* monogramot.

A későbbi beszélő jelvények használóirol keveset tudunk. Hajdú Dénes könyvkiadója csupán 1933–1934-ben működött és kevés könyvet bocsátott ki. Az általa használt dekoratív kiadói jegy vonalvezetése gyakorlott kézre vall, viszont az ábrázolás téves: a könyvön álló alak egyértelműen nem hajdú-, hanem huszáröltözetet visel.

Szemes Ferenc könyvkiadója sem volt hosszú életű: az 1940-es évek első felében ponyva-minőségű háborús „front-regényeket” és kalandos történeteket adott közre az itt bemutatott egyszerű jelvényt tüntetve fel rajtuk. A második világháború lezárultával nem csupán hangnemet váltott (proletárok harcáról szóló regények kiadásával próbálkozott),

8. ábra:
Szemes (1945–1948)

9–10. ábra: Keresztes (Budapest, 1943–1944)

című szakfolyóirat 1943. évfolyamában, míg a Keresztes-kiadványok előzéklapjainak jobb alsó sarkában mindig az egyszerűbb, fehér háttérű kiadói jeggyel találkozhatunk. A jelvény elhelyezése is rendhagyó, hiszen ilyen célra túlnyomó többségükben az előzéklap jobb felső sarkát szokták használni a kiadók.

Mint láthattuk, a beszélő jelvények jelensége nem új, csupán a választott ábrázolások sikerültebbek vagy olykor kevésbé azok. Több esetben nem is a vállalkozás alapítója tervezte meg a nevére utaló jelvényt, hanem – rendszerint nem vér szerinti – cégvezető utódai. A cél nyilvánvalóan a reklám-funkció kihasználása

lett volna, ám az itt bemutatott kiadói vagy nyomdai jegyek közül – függetlenül azok minőségétől – csupán egyet használt hosszabb ideig tulajdonosa, Kertész Árpád.

Az ábrák forrása

1. Lánczy Leó válasza az önálló magyar jegybank ügyében a Magyar Országgyűlés képviselőházának bank-bizottsága részéről hozza intézett kérdőpon-
tokra. [Budapest, Kertész József könyvnyomdája, 1908.]
2. Statuten der Vereinigten Budapester Hauptstädtischen Sparkassa. Budapest,
druck von Josef Kertész, 1922.
3. Dolliner Ferenc: Hitt királynő. Tiroli rege. Ford. Schröder Miklós. Mezőtúr,
Török nyomdai műintézet, [1914].
4. Gvadányi József: Pöstényi Förodés. Budapest, Rózsavölgyi és Társa, 1921.
(Magyar Helikon.)
5. François Toussaint: Gyönyörűségek kertje. Bev. és ford. Mészöly Gedeon.
Budapest, Rózsavölgyi és Társa kiadása, [1936]. (Magyar Elzevirek 5.)
6. Széll József: Új élet a romok helyén. Egy nemzetgazdasági, szociálpolitikai
és nemzetpolitikai intézmény tervrajza. Budapest, Hajdú Dénes, 1934. (Új
honfoglalás. Korszerű kérdések sorozata 4.)
7. Hajdu Mátyás: Előre! Frontregény. [Budapest], Szemes, [1942].
8. Bródy László: Esztendők. Versek. [Budapest], Szemes kiadás, [1945].
9. Corvina 1943. május 21. (A Keresztes kiadó reklámja a 42. oldalon.)
10. Bella Andor: Hivatlan vendég. Budapest, Keresztes, [1944].